

PROCES KOLONIZCIJE

V srednjem veku je podoba slovenskih dežel najbolj spreminjal proces kolonizacije, saj je naseljevanje novih priseljencev vplivalo na gostoto naseljenosti, na oblike naselij, na načine obdelovalne zemlje in tudi na način življenja ljudi. Kolonisti so vplivali na kulturo, na način obdelovanje zemlje, način življenja ljudi in kulturo ter jezik. Kolonizacija je kot zgodovinski proces vplivala tudi na družbeno premoženje in strukturo ljudi.

Ločimo več tipov kolonizacije. Včasih je bilo naseljevanje neorganizirano (ljudje so se naseljevali iz lastnih nagibov), včasih načrtno (plemstvo je zaradi pomanjkanja delovne sile kmete preselilo v oddaljene kraje). Bila je notranja, če se je naseljevalo domače prebivalstvo, ali zunanja če so se naseljevali ljudje iz tujih dežel.

Na slovenskem ločimo štiri faze kolonizacije:

1. faza: Starejša slovenska kolonizacija 6. - 9. stol.

Naselitev je zajela ozemlje, ki so bila naseljena že v antiki in primerna za obdelovanje. Ne gozdnat ampak rahlo gričevnat teren. Izogibali so se ravnin, ki so bile nevarne zaradi številni roparskih plemen, ki so še vedno pustošila po Evropi. Nastajala so gručastega naselja (strnjene skupine hiš). Na najstarejšo fazo kolonizacije kažejo imena, ki so jih slovenski naseljenci prevzemali od staroselcev in krajevna imena, oblikovana in izpeljana iz besed Selo.

faza: Notranja in zunanja kolonizacija 19. - 13. stol.

Napredek v poljedelski tehniki je omogočil boljši pridelek, kar je omogočilo tudi povečanje prebivalstva. Srednjeveška kolonizacija je v slovenskih deželah v tem času dosegla vrhunec. Primernih zemljišč za naseljevanje je bilo dovolj. Nastajala so številna naselja, ki imajo še danes v poimenovanju besedo vas ali Dorf. Poleg domačih kolonistov se je večalo tudi število priseljencev iz nemških dežel. Te so pripeljali novi, nemški zemljiški gospodje s svojih posestev. S tem se je začela germanizacija. Na severu slovenskega naselitvenega območja se je podoba prvotno naseljenega ozemlja povsem spremenila. Prve vasi nemških kmetov so nastajale tudi

na strjenem slovenskem ozemlju, na Dravskem in Soriškem polju, na Kočevskem in v okolici Trbiža.

faza: Višinska kolonizacija 13. - 15. stol.

Ker so bile naravno ugodne površine za obdelovanje zemlje že poseljene, so se selitveni tokovi usmerili v višje ležeče predele. To fazo imenujemo višinska kolonizacija. Naselja so nastajala okoli 1000m nad morjem, manjše zaselka in samotne kmetije so naseljenci postavljali na gozdnih posekah. zato imena Novaki, Novinem Rovtarji. Število naselij se zelo povečalo in doseglo marsikje tudi preseglo število današnjih.

Najintenzivnejša je bila kolonizacije na Pohorju, Kobanskem, v Mežiški dolini in nekaterih predelih Gorenjske. Prenehal je val nemških naseljencev, razen na Kočevsko, kjer so ostali do druge svetovne vojne. 14. stol. je znano kot stoletje kuge, ki je morila po Evropi in zdesetkala prebivalce celo za tretjino.

faza : Dodatna kolonizacija po 16. stol.

Pojavljala se je v več različnih oblikah in valovih, segala pa na že naseljena območja, kot dodatna kolonizacija in v širša naseljena območja, rovtarska kolonizacija. Pomemben val so bili begunci iz hrvaških in srbskih dežel, ki so bežali pred Turki, od tod tudi imena Hrovat, Horvat, Skok.. Naseljevali so se v Beli krajini, v spodnji dolini Krke, na Dravskem polju in tudi na Krasu. Del organiziranih priseljencev Uskokov si je pridobil privilegije, saj je prevzel nase breme obrambe pred Turki. Pomemben element dodatne kolonizacije so bili novi družbeni sloji kajžarjev in viničarjev.

Z izoblikovanjem sistema mejnih krajin se je na slovenskem ozemlju hitro širil fevdni sistem, že od 9. st. dalje. S podeljevanjem kraljeve zemlje, za katero je veljala vsa tista, ki še ni imela lastnika, je nastala mreža zemljiških posestev, ki so predstavljale gospodarske, upravne, sodne in vojaške enote. Z njimi so se pojavili prvi gradovi. Razdeljevanje zemlje je na Slovensko pritegnilo številne plemiške družine iz notranjosti nemških dežel. Od Istre do Gorenjske je imela posest družina Walmar – Orlamünde, na zgornjem Štajerskem Eppensteini, v Podravju ter Celjski in Ljubljanski kotlini Spainheimi. Rodbina Andesch-Meran iz Bavarske se je utrdila na območju Kamnika, pozneje tudi drugod na Kranjskem in v Istri. Pod vladavino mejnih grofov Trangau je Karantanska krajina pred koncem 12. st. prerasla v vojvodino Štajersko. V srednjem Posočju so se v 12. st. utrdili Goriški grofje, katerih rod izvira iz

Bavarske. V začetku 11. st. se je začel vzpon mogočega rodu Heme Krške, ki je s porokami združila veliko posest od Furlanije do Sotle in od Donave do Gorjancev z jedrom v Savinjski krajini. Moška stran rodu je naglo izumrla in Hema je leta 1043 ustanovila ženski samostan v Krki na Koroškem z ogromno posestjo. Salzburški nadškof je samostan leta 1072 razpustil in ustanovil Krško škofijo. S Heminim rodом in zapuščino je povezan vzpon nekaterih pomembnih fevdalnih družin, zlasti Vovberžanov in Višnjegorskih, pa tudi Celjskih grofov. Fevdalna struktura slovenskega ozemlja se je do konca 11. st. zaokrožila, a se je tudi v poznejših stoletjih spreminjala.

Kolonizacija, torej načrtno preseljevanje večjih skupin prebivalstva, na še prazna ozemlja, se je v slovenskih deželah končala do leta 1500. S tem se je ustalila slovenska etnična meja, ki je ostala do danes skoraj nespremenjena. Na okrog 24.000 km ozemlja so v 15. in 16. stol. poleg tujerodnega meščanstva in plemstva živeli pretežno Slovenci. Na podeželju sta bili izjemi le nemška prebivalstvena otoka na Kočevskem in na Sorškem polju. Meja ozemlja, na katerem je živelo največ 500.000 ljudi je potekala:

- na zahodu ob meji med ravnino in hribovitim območjem ter Krasom od Tržaškega zaliva do Karnijskih Alp;
- na severu od Šmohorja po Ziljski dolini do Beljaka, po severnem robu Celovške kotline do Osojskega jezera, od Šenturške do Štalenske gore po severnem robu Gosposvetskega polja, nato na Svinjo planino, dolino Meže in južni rob Labotske doline, na Golico in po grebenih Kozjaka na severno podnožje Slovenskih goric;
- na jugu in vzhodu je meja z Ogrsko tekla od Monoštra mimo Dolnje Lendave do Mure, nato pa po današnji državni meji, z izjemo Metlike, ki se je Kranjski priključila sredi 15. stol. in izločitvijo Žužemberka in okolice Prezida in Čabra. V Istri je potekala meja med Slovenci in Hrvati od Snežnika do reke Dragonje. Največji del tega ozemlja je spadal v Habsburške dedne dežele (dedovanje po Celjskih in Goriških grofih) . V začetku 16. stol. (1521) je pod Habsburžane izpod Beneške oblasti prišlo še Tolminsko in Bovško ozemlje, Prekmurje in Porabje pa je spadalo k Ogrskemu kraljestvu.

Do konca 19. st. se je med slovenskimi in nemškimi naseljenci izoblikovala jezikovna meja, ki je potekala po črti Ziljske Alpe, Dobrač, mimo Beljaka na Osojske Ture, severno od Gospe Svete na Štalensko goro, Svinja planina in Golica, severni rob Kozjaka in Slovenske gorice do Radgone.

OBLIKOVANJE SLOVENSКИH DEŽEL

Oblikovanje dežel je eden najpomembnejših zgodovinskih procesov v visokem srednjem veku, saj so dežele precej avtonomne upravne enote, kot dežele v državi. Na ozemlju, kjer je živelo slovensko prebivalstvo, so se oblikovale štiri dežele:

- Štajerska z glavnim mestom Gradec, prebivalstvo je bilo slovensko in nemško.
- Koroška z glavnim mestom Celovec, prebivalstvo je bilo slovensko in nemško.
- Kranjska z glavnim mestom Ljubljano, prevladovali so Slovenci.
- Goriška z glavnim mestom Gorica, prebivalstvo je bilo slovensko in furlansko.

Od 13. stol. dalje so tudi v slovenskih deželah nastajala srednjeveška mesta. Najstarejša slovenska mesta so nastajala na Koroškem. To so bila majhna mesta in so štela od 1000 do največ 2000 prebivalcev. V 15. stol. so na nastajanje mest vplivali tudi turški vpadi, saj so zaradi obrambnih potreb dobili mestne pravice še nekateri kraji. Pomen slovenskih dežel je v poznem srednjem veku narasel zaradi povečane trgovine čez naše ozemlje, pozneje pa tudi zaradi turških vpadov.

V začetku 12. stol. se je oblikovala tudi cerkvena organizacija, v kateri sta si vpliv delovala dva močna centra. Meja med salzburško nadškofijo in oglejskim patriarhatom je potekala po Dravi. Severno sta nastalo Krška (1072) in lavantinska (1228) škofija. Oglejski patriarhi so ohranjali stari škofiji v Trstu in Kopru, večino današnjega slovenskega ozemlja je spadalo neposredno pod Oglej. Takšna cerkvena organizacija je trajala do leta 1461, ko je bila ustanovljena ljubljanska škofija, ki je bila podrejena neposredno papežu. To je bila tudi prve samostojna cerkev na ozemlju današnje Slovenije. Pomembno vlogo so imeli na slovenskem tudi samostani.

Plemstvo na slovenskem je bilo politično in po premoženju precej razslojeno, a se je konec srednjega veka znotraj dežel začelo tesneje povezovati med seboj. Deželni knez je v začetki 15. st. skliceval deželne zbore, na katerih je plemstvo skupaj s predstavniki mest določalo višino davkov za deželnega kneza. Članstvo v deželnih stanovih sta določala velikost plemiških posesti in plemiški položaj. Habsburške dedne dežele Koroška, Kranjska in Štajerska, od 1500 tudi Goriška, so od 14. st. do sredine 18. st. sestavljale Notranjo Avstrijo. Na tem območju se je v 15. in 16. stol. razvijal zgodnji kapitalizem. Kapitalistična proizvodnja se je najmočnejše uveljavila v železarstvu in rudarstvu. Ker je bilo delovanje fužin povezano s precejšnjimi stroški,

so se v začetku združevali kovaški mojstri, rudarji in trgovci, kasneje pa so trgovci, ki so imeli največ kapitala, sami postali lastniki fužin - **ZALOŽNIŠTVO**. Poleg železarstva je bilo pomembno tudi rudarstvo. Železovo rudo so kopali okrog Jelovice in na Jesenicah, svinec in živo srebro pa na Koroškem in v Idriji. Nekatera podjetja, predvsem tista, ki so delala za vojaške potrebe, (livarna topov v Celju, steklarna v Ljubljani), so razvila tudi **MANUFAKTURNO** proizvodnjo. Razen v Beljaku in Trstu, kjer so premožni meščani sami vlagali v proizvodnjo, so drugod v razvoj velike proizvodnje vlagali predvsem tujci iz južno nemških mest. Njihov vpliv se je še povečal po izgonu Judov iz notranje avstrijskih dežel. Večina meščanstva na Slovenskem se je upirala tujim konkurentom (bili so predvsem obrtniki, z manjšo akumulacijo kapitala) in utrjevala cehe, s tem pa tudi poglobljala cehovsko in fevdalno miselnost. Meščanske naselbine so se že močno približale tisti meji svojega razvoja, ki ga je še dopuščalo fevdalno gospodarstvo. Ker so večino svojih potreb pokrili kmetje sami, so bili kupci mestnih obrtnikov predvsem meščani in graščaki - kar je omejevalo dohodke obrtnikov. Cehi so tako začeli omejevati število mojstrov neke obrti v posamezni mestih in zahtevali dolgo vajeniško in pomočniško dobo. Poleg tega pa so se velike manufakture le redko razvile v mestih, ker so bile odvisne od vodne sile in surovin. Vse to je sililo mesta, da so se borila za svoje pravice v trgovini z drugimi mesti (npr. vinska vojna med Mariborom in Ptujem, Radgono in Slovensko Bistrico). Gospodarski razvoj je močno vplival tudi na podeželje. Zemljiški gospod je potreboval denar za obrtniške in uvožene izdelke, za "stanu primerno življenje", kjer so mu konkurirali premožnejši meščani (nižjega stanu). Zato je zemljiški gospod zahteval od podložnikov dajatve v denarju. Da je lahko ta denar dobil, so se morali podložniki vključiti v trgovino na trgu v bližnjem mestu ali pa na daljše razdalje. V prvem primeru so tako postali konkurenti meščanom, ki so zahtevali omejitve kmečke trgovine, v drugem primeru pa so se podložniki vse bolj odtegovali od vpliva zemljiškega gospostva. V boju proti omejitvam kmečke trgovine pa podložnik ni bil sam, saj ga je podpiral zemljiški gospod, ki je želel gospodarsko močnega in davčno sposobnega podložnika (razen, če se je sam vmešal v trgovino in pri tem skušal podložnike izpodriniti - predkupna pravica). S pogodbo med plemstvom in mesti (na Kranjskem 1492) sta bili kmečka obrt in trgovina omejeni le v okolici mest in trgov (pol do ene milje), drugače pa je bila kmečka trgovina z nekaterimi omejitvami svobodna in je kot posrednica med Italijo in Ogrsko po obsegu presegala meščansko trgovino v tem obdobju. Poleg tega se je na podeželju pojavil

nov sloj prebivalstva, ki ni živel od poljedelstva in ni bilo podrejeno zemljiški gospodi. To so bili predvsem delavci v fužinah. V tesni zvezi z njimi so bili tudi kajžarji, ki so v določeni meri živeli od drvarjenja in oglarjenja za fužinarska podjetja. Število kajžarjev se je povečevalo s koncem kolonizacije, ko je zmanjkalo praznega zemljišča, število prebivalstva pa se je povečevalo, k drobljenju hub pa si prispevali tudi boljši načini obdelovanja zemlje, ki so na manjšem zemljišču zagotavljali večji pridelek. Poleg fužinarstva so dodatni zaslužek zagotavljali še tovarništvo, dnina in v bližini mest domača obrt. Število kajžarskega prebivalstva je torej naraščalo z večjo možnostjo zaslužka izven agrarnih dejavnosti. Gre tudi za naseljene družine na gmajnah in v zidanicah, ki kot take niso bile osebno podložne, bile so brez zemljiškega gospoda. Navezanost podložnika na zemljiškega gospoda se je začela krhati tudi pri podložnikih, ki so ostali na svojih kmetijah. V slabšem položaju kot kajžarji so bili gostači ali osebenjki; to so podložniki "le z osebo", ki so živeli na zemlji nekega drugega podložnika. Večina so bili stalno naseljeni in so se preživljali s prodajanjem svoje delovne sile.

S takšnim preurejanjem zemljiškega gospostva se je breme podložnikov postopoma večalo. Fevdalci so si začeli prilaščati srenjsko zemljo, povečevali so pridvorno zemljo s prilaščanjem opustelih kmetij, oz. so obveznosti le-teh naložili soseski. V skladu zvečanjem pridvorne zemlje so povečevali tlako, izredne dajatve kot so umrščina in primščina (najboljša glava živine ali dve, večji znesek v denarju, izpraznitev hiše umrlega z zaplembo pogodbe v dednem pravu do kmetije). Pri posmrtninskih dajatvah so podložnika težile še terjatve župnika za pogreb (vol, krava ali denar...). Zemljiški gospodje so uvajali služnosti in obveznosti pri tovorjenju in trgovanju, nove dajatve so nalagali tudi za izrabo servitutnih pravic, uvajali so predkupno pravico. Namesto denarnih, so znova začeli zahtevati naturalne dajatve, kar je zaradi velike inflacije močno poslabšalo položaj kmeta, ki se je skliceval na "staro pravdo" - dajatve, ki so bile zapisane v urbarjih v denarju. Nove dajatve so naložili tudi na krčevine, ki so jih včasih kar zaplenili. Tudi pri svoji zabavi (lov) se zemljiški gospodje niso brigali za škodo, ki so jo povzročali kmečkemu gospodarstvu. Poleg tega se je v 15. stol. povečala patrimonalna oblast zemljiškega gospoda, ki je na svojem gospostvu opravljal tudi nekatere funkcije oblasti. Tako patrimonalna kot deželska sodišča podložnikom niso zagotavljala nikakršnega varstva, pač pa so pomenila le vir denarnih dohodkov. Položaj kmeta se je še poslabšal s turškimi vpadi, ki so kmeta materialno oslabili, istočasno pa so bili hkrati s turškimi vojnami

vzrok za naraščanje deželnih davkov. Ti, prej izredni davki, so postajali že kar redne dajatve in so podložnike najbolj obremenjevali v tej prehodni dobi močnih deželnih stanov in šibke centralne oblasti. Razdelitev bremen med gospodo in podložniki je bila namreč neurejena in nekontrolirana. Tako se je v 15. stol. večkrat zgodilo, da so gospodje ves izredni davek, ki gaje bilo treba plačati, pobrali od podložnikov, čeprav bi celega ali pa vsaj del morali plačati sami. Včasih so pobirali celo "davke", ki niso bili odobreni, ali pobranega denarja niso oddali. Ti davki pa so hkrati pomenili tudi večjo moč stanov proti osrednji oblasti - deželnemu knezu, ki je potreboval denar in so davke potrjevali le za določene proti usluge. Hkrati je potrjevanje davkov vsako leto zahtevalo redno sklicevanje deželnih stanov (prelati, višje in nižje plemstvo, mesta). Z novimi nalogami države so rasli tudi njeni izdatki, zlasti za vojaško organizacijo. Zato se je deželni knez večkrat zatekel k izrednim davkom (npr. glavarina iz leta 1470, ki je bila uvedena za vse stanove, tudi za berače, dninarje in dojenčke; "tedenski vinar" ki je bil namenjen boju proti Turkom). S Turki povezano breme je bila tudi deželno-knežja tlaka pri utrjevanju mest (Gradec, Slovenj Gradec, Maribor, Ljubljana, Kamnik, Škofja Loka) in izgradnji mestnih obzidij pri na novo povzdignjenih mestih (leta 1471 Kočevje, 1477 Krško, Višnja Gora in Lož). Poleg te tlake v delu in denarju pa so morali podložniki poskrbeti še za svojo varnost z gradnjo taborov. Poleg plačevanja denarja za najemniško vojsko ali za ohranitev miru; poleg dela za utrjevanje meje pa je bil v 15.stol. podložnik pritegnjen tudi v neposredno vojaško službo, saj plemiška vojska, ni več zadostovala in se je tudi notranje razkrojila; plemiči so se izmikali svojim obveznostim. Tako so po potrebi vpoklicali vsakega 20., 10. ali 5. moškega podložnika z natančno določeno opremo v orožju, orodju in hrani; tisti pa, ki so ostali doma, so zanj plačevali oskrbo. Poleg tega so za varnost kmetovega premoženja domači najemniki pomenili prav tako nevarnost kot turški vpadi in ogrska vojska.

KMEČKI UPORI

Vsi ti notranji in zunanji vzroki za poslabšanje podložnikovega položaja so pripeljali do kmečkih uporov, tako velikih kot manjših krajevnih gibanj. Iz slabega gospodarskega položaja kmetov, ki je bil posledica večanja bremen, sledi zahteva po "stari pravdi", to je po obremenitvah, kot do bile zapisane v urbarjih. Temu so se pridružile še zahteve po enakopravnejšem vključevanju kmeta v celotno gospodarsko

življenje. Pri tem gre predvsem za ukvarjanje z obrtjo in trgovino, s katerima so si kmetje izboljševali svoj gospodarski položaj in se počasi a zanesljivo trgali izpod nadzora zemljiškega gospoda. Kmečko obrt in trgovino so omejevali tako meščani kot fevdalci, ki so se samo želeli vključiti v neposredno trgovinsko menjavo (predkupna pravica). Take zahteve zasledimo v uporih leta 1515 in 1573. Pri uporih leta 1573 pa v programu zasledimo tudi politične zahteve, ki so zahtevale spremembo družbenega in političnega reda, pri čemer naj bi deželni stanovi, kot posredniki med podložniki in deželnim gospodom - cesarjem, izgubili svojo moč in pomen. Njihovo funkcijo naj bi prevzele "kmečke zveze" kot stanovske organizacije, ki so bile hkrati tudi središče oboroženega odpora. Kmečke zveze so imele svoje korenine v združevanju kmetov z namenom obrambe pred turškimi vpadi.

Najpomembnejši kmečki upori na slovenskem ozemlju so bili:

-1478: Koroški, ki so ga poleg kmetov podprli tudi rudarji in podeželski obrtniki, naperjen pa je bil proti povečanju dajatev zaradi menjave dunajskega denarja voglejskega. Uporniško vojsko so razbili Turki.

-1515: Slovenski upor, saj je zajel Kranjsko, Štajersko in Koroško in ni imel enotnega jedra, kar je tudi odločilo usodo upora. Ta je poleg boja za staro pravdo prešel tudi na uničevanje fevdalnega reda.

-1573: Hrvaško-slovenski kmečki upor je zajel obsežno območje na Štajerskem, Kranjskem ter Koroškem. Glavni vzrok je bilo poslabšanje položaja kmetov zaradi ekonomskih vzrokov; vpleteni pa so bili tudi v medsebojne spore med fevdalci za stubiško gospostvo. Povod je bilo grobo ravnanje grofa Tahyja. Upor so vodili, v uporih s Turki, izurjeni ljudje, ki so uspešno usklajevali gibanje uporniške vojske. Izmed vseh uporov je imel ta tudi najbolj politično in socialno izdelan program. Tako kakor drugi upori pa je tudi ta podlegel plemiški vojski, ki so se ji pridružili Uskoki iz Vojne krajine in ki seje nad uporniki znova krvavo maščevala (kronanje Ambroža Gubca).

Kmečki upori torej niso rešili nakopičenih družbenih nasprotij. Le-ta so našla nov izraz v verskem boju med katoličani in protestanti, ki se je marsikje prepletal z bojem med fevdalci in podložniki.

REFORMACIJA IN PROTIREFORMACIJA

Hkrati z razrednimi nasprotji med fevdalci, tlačani in meščani seje tudi na slovenskem kazal razkroj cerkvene organizacije, podkupljivost duhovščine, posvetnega življenja, iskanje dobička (več župnij pod enim župnikom, prodaja odpustkov ...) Preprosto ljudstvo, katerega pobožnost so vsakdanje stiske še povečevale, se je združevalo v cerkvene bratovščine, organiziralo gradnjo novih cerkva, božja pota ... Na razkroj duhovščine (predvsem zaradi velikih cerkvenih posesti in dohodkov) pa so opozarjali tudi plemiči. Cerkveni red je bil še posebej razrahljan na ozemlju južno od Drave (konkubinat, krčmarstvo, kockanje, lov, plačevanje obredov, neizobražena duhovščina), ki je spadal pod nadzor Oglejskega patriarha. Le ta je imel svoj sedež na beneškem ozemlju in mu Habsburžani niso dovolili kontrole na svojem ozemlju. Tako kot pred tem duh humanizma in renesanse, se je na območje slovenskih dežel iz zahoda širila tudi reformacija. Prvo žarišče reformacijske miselnosti je na slovenskem nastalo že leta 1523 okoli škofa Bonoma v Trstu; že leta 1525 pa se sliši o begu iz samostanov na Kranjskem. Poleg za cerkveno reformo vnetih duhovnikov so bili nosilci novih verskih misli, ki so prihajale iz nemški dežel, predvsem študentje (med 1517 in 1600 jih je dve tretjini študiralo na nemških univerzah - pred tem pa 90 % na Dunaju) ter drugi priseljenci - ljudje, ki so veliko potovali: rudarji, vojaki, potujoči obrtniki in trgovci. Kljub temu, da je Ferdinand že leta 1523 prepovedal širjenje Lutrovih del v avstrijskih deželah, so se nove ideje hitro širile. Predvsem plemstvo je deželnega kneza izsiljevalo s svojimi zahtevami, saj jim je moral popuščati zaradi turškene varnosti in potrjevanja davkov. Poleg plemstva in nižje duhovščine se je Lutrovih nauk, ki jih je prevzel Primož Trubar, oprijel tudi večji sloj meščanstva. Govorimo torej o plemiško-meščanski smeri reformacije (Herbersteini na Betnavskem gradu -obredi tudi za mariborske meščane). Tako kot drugod v Evropi so nižji sloj prebivalstva (kmetje, nižji del meščanstva ni pridružil plemiški smeri reformacije, pač pa je poleg cerkvene zahteval tudi družbeno reformo. Gre za smeri prekrščevalcev, štiftarjev in skakačev. Prekrščevalcev je bilo kljub prepovedi največ v 16. stol., ko so jih preko našega ozemlja vozili na galeje, pa je marsikateri ušel in širil nov nauk o prostovoljnem krstu odraslih, skupnem premoženju ... Štiftarji so se posvetili predvsem ustanavljanju novih kapel, da bi se odvrnila božja jeza. Imeli so skupne blagajne, vodile so jih tudi ženske ... Največ jih je bilo v 2.pol. 16. stol. na levem bregu Drave. Tudi njihovo delovanje je bilo

prepovedano. Tako so nad Lučami na mestu novozgrajene kapele postavili vislice v opomin. Primož Trubar je nastopil proti kmečko-plebejski smeri in proti kmečkim uporom. Plemiško-meščansko, torej Trubarjevo smer reformacije so kmetje sprejeli le na cerkvenih zemljiških gospostvih (Škofja Loka, Bled) , kjer je prestop v novo vero hkrati pomenil tudi socialni upor, pa tudi v okolici fužunarskih naselij. Najbolj preganjana je bila tako kmečko-plebejska smer reformacije, tako s strani ostalih protestantov kot s strani cesarja in deželnega kneza. Deželni knezi-Habsburžani so bili namreč katoliki in po določitvah Augsburškega verskega miru bi morali v notranje avstrijskih deželah obnavljati katolicizem; ne le med podložniki pač pa tudi med plemstvom in meščanstvom. V sedemdesetih letih 16. stol. pa je deželni gospod moral stanovom popuščati v zameno za izredno visoke davke, ki jih je zahteval. Leta 1572 je moral z graško pacifikacijo štajerskemu plemstvu priznati svobodo vesti in svobodo bogoslužja. Za meščane je veljala le svoboda vesti, toda najbližjih gradovih so se lahko udeleževali tudi bogoslužja. Ker je verska svoboda veljala tudi za "verske sorodnike" plemstva, so si ti to razlagali tudi kot podložnike svojih zemljiških gospostev. Po graški izjavi je protestantizem močno napredoval tudi na Kranjskem in Koroškem, čeprav je neprestano prihajalo do sporov med plemstvom in meščani ter deželnim knezom. Tako so se na Novo leto 1578 sestali zastopniki deželnih stanov Štajerske, Koroške, Kranjske in Goriške v Brucku na Muri. Nadvojvoda je ob velikanskih zahtevah za prevzem Vojne krajine popustil stanovom šele februarja in določila Grške pacifikacije ustno razširil na vse notranje avstrijske dežele: za plemiče je torej veljala svoboda vesti in bogoslužja, za meščane pa le svoboda vesti. Le za štiri mesta (vsa tri glavna mesta in Judenburg) je Karel dovolil tudi protestantske predikate in protestantske šole. Taverska pomiritev je zagotovila versko svobodo vsemu prebivalstvu (le za augsburško veroizpoved, torej plemiško-meščansko smer reformacije) in leta po njej pomenijo najvišji, čeprav kratkotrajni vzpon protestantizma na Slovenskem. Če je dežele Notranje Avstrije združil vojaški pritisk Osmanskega cesarstva, pa je protestantizem na slovenskem ozemlju postavil močno in jasno oporo za povezovanje razbite narodne skupnosti. Za zgodovino Slovencev ima začasno versko odpadništvo plemstva in meščanstva od katoliške cerkve v 16. stol. predvsem trojni pomen: jezikovni, knjižni in narodni. V skladu s protestantskim verskim naukom so Slovenci v 2. pol. 16. stol. v svojem jeziku dobili okoli 50 knjig. Slovenščina se je uveljavila kot bogoslužni jezik, oblikovati pa se je začel tudi slovenski knjižni jezik. Najpomembnejša dela tega obdobja so: Primož Trubar:

Katekizem in abecednik (1550/51), Jurij Dalmatin: prevod Biblije (1584), Primož Trubar: Cerkevna ordninga (1564), Adam Bohorič: Articae horuale (1584), Hieronim Megiser: štiri jezični slovar-nemški, latinski, slovenski in italijanski, Sebastjan Krelj.... V zvezi z živahno književno dejavnostjo je tudi ustanovitev prve tiskarne v Ljubljani, ki jo je ustanovil Janž Mandelc. Spisi protestantov pričajo o iskreni ljubezni do slovenskega ljudstva. Očitno so se zavedali, da skupni slovenski jezik veže slovensko prebivalstvo v notranje avstrijskih deželah. Hkrati pa njihove knjige dokazujejo, da slovenski jezik takrat še ni veljal za manjvrednega - deželni stanovi in nemški plemiči so prispevali za njihov tisk in skrbeli za njihovo razširjanje. Na kulturni razvoj Slovencev je Trubar vplival tudi s svojo odločitvijo za latinico in samostojen slovenski jezik brez povezav s hrvaščino, čeprav se je zavedal sorodnosti in podobnosti obeh jezikov. Ob tem je treba omeniti še domače protestantsko šolstvo, ki se ga je Trubar dotaknil že v Abecedniku, obsežno pa se mu je posvetil v Cerkvni ordnungi. Prvi je pri Slovencih zahteval pravo ljudsko šolo, ki naj zajame otroke vseh ljudi. V kmečkih šolah naj bi se učili slovenskega pisanja, slovenskega branja in slovenski katekizem. Delno velja to tudi za trške in mestne šole, kjer sta se uveljavili tudi latinščina in predvsem nemščina. V Ljubljani, Celovcu in Gradcu so bile ustanovljene tudi višje, "Latinske" šole. Hkrati z vzponom protestantizma po bruški pacifikaciji pa se je začela tudi katoliška protireformacija. Upadanje turške sile (leta 1593 zmaga pri Sisku), vzpostavitev Vojne krajine in nasprotja med plemstvom, meščani in kmeti so omogočili ponovno okrepitev osrednje oblasti, še posebej potem, ko je deželni knez notranje avstrijskih dežel postal tudi cesar (Ferdinand II). Naslonil se je predvsem na jezuitski red (1586 univerza v Gradcu), papeževe nuncije (za notranjo Avstrijo od 1570 dalje v Gradcu) in vodenje matičnih knjig, ki jih je določil tridentski koncil (1545-1563) ter tako omogočil boljši pregled nad verniki. Vernike so nadzirale tudi verske komisije pod vodstvom sekavskega škofa Martina Brennerja in ljubljanskega škofa Tomaža Hrena. Rekatolizacijo je deželni knez začel najprej v mestih, ki so sodila neposredno pod njegovo oblast. Mesta so se tudi najhitreje vdala zaradi pešanja svoje gospodarske moči, depopulacije in poverizacije (kmečka trgovina, spremenjeni trgovski tokovi zaradi turškega pritiska, vpliv bolje organiziranih italijanskih trgovcev, po-plemenitenja najbogatejših meščanov...) Tako so iz mest najprej izgnali predikante in ukinili protestantske šole, meščani pa so se pod pritiskom ali odpovedali protestantizmu ali pa izselili. Plemstvo je pritisku moralo popustiti najkasneje leta 1628, ko se je moralo vrniti v katoliško vero ali pa izseliti in v

enem letu prodati posest. Protestantizem se je na Slovenskem tako ohranil le v Prekmurju oz. v obliki krypto protestantizma.

POLOŽAJ SLOVENSКИH DEŽEL

Na kmetijskem področju je potekala prava agrarna revolucija: zmanjševanje prahe, moderno kolobarjenje z novimi kulturnimi rastlinami, ki jih je uvedla Marija Terezija. Uvajali so deteljo, koruzo in krompir, gnojili so njive s hlevskim gnojem, uvajali so hlevsko živinorejo in drugo. Tudi industrializacija je zajela slovenske kraje. Leta 1818 je bil v Trstu splavljen prvi parnik, leta 1847 je delovalo v Slovenskih deželah že 25 parnih strojev. Industrijska mehanizacija se je uveljavila najprej v tekstilni in papirni industriji. Za naše dežele je zelo pomembna železnica, ki so jo zgradili od Dunaja do Celja 1846, do Ljubljane 1849 in do Trsta 1857. Ob železnici so se razvile velika industrijska središča Maribor, Štore, Celje, Zagorje ob Savi, Trbovlje, Hrastnik, Ljubljana in Trst. Železnico je dobila tudi Koroška. Povezala je stare industrijske centre: železarna Prevalje, Guštanj, Mežica in Črna, rudnik premoga na Lešah in na Holmcu, rudnik svinca in cinka v pogorju Pece, ki sta ga izkoriščali tako avstrijska kot slovenska stran. Iz Mežice proti sredini Pece, iz Pliberške strani pa tudi proti mežiškim rovom. Nikoli se niso rudarji srečali v podzemlju Pece.

Leto 1848 je tudi na Koroško prinesla nekaj sprememb, predvsem ideja Matije Majerja Ziljskega o »Zedinjeni Sloveniji«. V drugi polovici 19. st. so prebivalci slovenskih dežel dobili nekaj pravic v zvezi z uporabo jezika in slovenskih nižjih osnovnih šol, gimnazije so bile v nemškem ali italijanskem jeziku, medtem, ko so predavanja na univerzi bila samo v nemškem jeziku. V prvi svetovni vojni so tudi Koroški fantje bili na različnih frontah, po vojni pa smo Koroško izgubili z znamenitem Koroškim plebiscitom 10. 10. 1920.

Literatura: tekst povzet po Zgodovini Slovencev, Ljubljana 1979, Slovenska zgodovina v besedi in sliki. Ljubljana 2003. Slovenci skozi čas. Ljubljana 2004

GOSPODARSKI IN KULTURNI RAZVOJ

Temeljne gospodarske enote so bila zemljiška gospodstva. Na njih je prevladovalo nižje plemstvo ministerialov. Za posest so skrbeli oskrbniki, ki so imeli še svojega pisarja in nižje uradnike valpte, ki so nadzirali podložnike pri tlaki in biriče, ki so bili

izterjevalci glob. Kmetovanje se je v slovenskih deželah razvijalo podobno kot drugod v Evropi. Nova orodja in novi načini obdelovanja zemlje so omogočili večji pridelek, vendar to ni odpravilo lakote.

Napredovali sta tudi obrt in trgovina, ki sta se razvijali v mestih. Obrtniki so v slovenskih mestih prevladovali nad trgovci. Delali so večinoma za potrebe svoje okolice. Trgovci iz slovenskih dežel so izvažali živino, med, vosek, vino, usnje, železo in lesene izdelke, uvažali so sol, sladka vina, dišave, sukno, steklo, južno sadje in drage kovine.

Druge gospodarske dejavnosti so bile slabo razvite. Še najbolj sta se razvijali fužinarstvo in rudarstvo, ki sta šele v naslednjih stoletjih doživeli velik vzpon.

Tudi kulturno so slovenske dežele v tem času napredovale. Središče kulture so bili samostani, v katerih so nastajali rokopisni spomeniki. V srednji vek segajo tudi začetki bogatega slovenskega ljudskega izročila.

Pomembna dela je v slovenskih deželah zapustila romanska in gorska umetnost. V obeh slogih so gradili cerkve, samostane in gradove in meščanske hiše. Najlepši spomeniki so v Kostanjevici, Stični, Kamniku na Ptujski gori in v Slovenj Gradcu. Slikarski in kiparski mojstri so prihajali največ iz furlanskih in nemških dežel. Posebno se je razmahnilo stensko slikarstvo, ki je s slikami v določenemu zaporedju izobraževalo nepismene ljudi. Freska Mrtvaški ples je tipičen primer tega časa v Hrastovlju in v Crngrobu.

TEHNIČNA SPOZNANJA

Srednji vek ni bil posebej bogat z iznajdbami in izumi. Tehnična spoznanja in odkritja so se prenašala v Evropo največkrat iz arabskih in kitajskih dežel, od koder so jih prinesli trgovci in popotniki. Tako je Evropa postopno spoznala porcelan, papir, kompas, mlin na veter, smodnik ... Vsa ta odkritja so v Evropi izpopolnjevali in jim tako povečali pomen.

Najpomembnejši izpopolnitvi kitajskih izumov v 15. stol. sta bili izdelava finega papirja v posebnih mlinih in tisk s premičnimi kovinskimi črkami, ki ga je izumil nemški zlatar Johannes Gutenberg. Tiskane knjige so se hitro širile, bile so cenejše in so si jih lahko privoščili.

Veliko izumov je bilo namenjenih vojaški tehniki. Prve topove so uporabili že v 13. stoletju, v 14. stoletju so bili že železni in zelo učinkoviti. Najpomembnejši tovrstni izum so bile puške. V 15. stol. so jih izdelovali v Torinu in Nürnbergu. Polnili so jih od spredaj; svinčena krogla je bila tako velika, da jo je bilo treba vstaviti s silo.

Posebno pomembno je bilo izpopolnjevanje izumov, ki so omogočali merjenje razdalj in časa ter orientacijo v prostoru. Ti so bili: sekstant (s katerim so merili višino nebesnih teles nad obzorjem), astrolab (za določanje položaja zvezd), mehanična ura na vzvod (za merjenje časa) in kompas (za določanje strani neba). Vse te naprave so omogočile tudi daljša potovanja po morju in po neznanih delih sveta.

V 14. stol. so se v nekaterih italijanskih mestih pojavile nove oblike proizvodnje, ki so temeljile na vlaganju kapitala in imele za cilj večanje dobička. Pojav založništva in manufaktur, pomenil začetek vzpona meščanstva.

Založništvo je začetna oblika kapitalistične proizvodnje, pri katerem je bogat trgovec razdelil surovine med kmete. Kmetje so izdelali izdelek doma in dobili za svoje delo plačilo. Trgovec je nove proizvode prodal na trgu in ustvarjal dobiček. Delo je bilo ročno.

Manufakture so bile delavnice, ki jih je zgradil bogat trgovec zato, da bi proizvodnjo združili na enem mestu. Tudi tu je bilo delo ročno, toda uvedli so že notranjo delitev dela, kar pomeni, da je vsak delavec delal samo določen del izdelka.

MARIJA TEREZIJA

Za štirideset let je zasedla prestol, ki ji ob rojstvu 13. maja 1717 sploh ni bil namenjen za skoraj izumrlo habsburško rodbino. Nadarjena, častihlepna in plodna plemkinja sprva še ni kazala nobenih posebnosti: njeni fevdni in poslovni odnosi so bili povprečni in tudi podaniki ji niso bili tako zvesti kot pozneje. Zdaj bo vse drugače, dejal cesaričin veliki nasprotnik, pruski kralj Friderik II., po njeni smrti.

Marija Terezija, odločna katoličanka ter avstrijska in nemška cesarica. S smislom za vladanje in žensko intuicijo je zaznamovala svoje stoletje. Oče Marije Terezije, Karel VI., ki ni imel moškega naslednika, je s spremembo zakonodaje leta 1713 uzakonil pravico nasledstva tudi za ženske. Vendar hčere ni vzgajal v tem smislu. Leta 1736 se je Marija Terezija poročila s Francem Štefanom Lotrnškim. V njunem zakonu se je že leto po poroki rodil prvi od šestnajstih otrok. Ko je Marija Terezija leta 1740 prišla na prestol, je bila država v težkem položaju. Po dolгих bojih na različnih frontah je

leta 1745 za nekaj časa zavladal mir. Marija Terezija je bila boljši vojskovodja kot njen omahljiv mož. Če ne bi bila stalno noseča, mi nihče ne bi mogel preprečiti, da bi stopila na čelo vojske, je nekoč dejala. Kot mnoge vladarje tistega časa je tudi njo obsedla graditeljska mrzlica: dokončala je grad Schönbrunn, njenega najljubšega bivališča. Uredila je 1500 sob. Marija Terezija je uvajala reforme na gospodarskih in političnih področjih. Tako je uvedla:

- reforme davkov
- reforme vojske
- reforme šolstva
- upravne reforme
- gospodarske reforme
- reforme javne uprave
- prosvetne reforme
- reforme sodstva
- reforme zdravstva
- reforme cerkvene organizacije

29. novembra 1780, je Marije Terezije umrla.